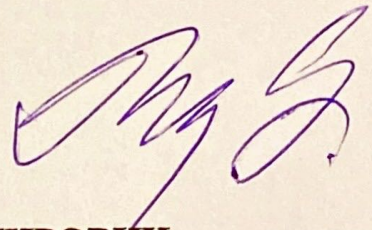

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ГУЛЕВСЬКИЙ СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 130.2:316.728:791.241.097](043.5)

**ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ДИСКУРСУ
ТЕЛЕВІЗІЙНИХ СЕРІАЛІВ У СУЧАСНОМУ МЕДІА-ПРОСТОРИ**

Спеціальність 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Карпенко Катерина Іванівна,
Харківський національний медичний університет,
завідувачка кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Лисенкова Владлена Віталіївна,
Харківська державна академія культури,
доцент кафедри гуманітаристики та мистецтвознавства;

кандидат філософських наук, доцент
Пилипенко Світлана Григорівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
докторантка кафедри філософії.

Захист відбудеться «11» травня 2021 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.06 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, Харків, майдан Свободи, 6, ауд. 243.

З дисертацією можна ознайомитися в Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «10» квітня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Тетяна ПОДОЛЬСЬКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Місце, роль і значущість телевізійних серіалів у культурній комунікації, а отже, і у житті окремої людини та соціальних спільнот за останні десятиліття істотно зросли. Телесеріали переросли свою виключно розважально-комерційну функцію, вони все більше впливають на формування спільних значень соціокультурного середовища, а їхні зміст, репрезентативні можливості і спосіб функціонування все частіше стають предметом академічних досліджень. Якість, різновиди, різний ступінь підтримки телесеріалів їхніми аудиторіями не лише суттєво впливають на нарративні розгалуження, медіальні взаємозв'язки телесеріалу, але й формують замовлення на серіали ще до початку їхнього виникнення, тобто визначають існування і долю самих серіалів. Наратив про серіал перетворюється у наратив самого серіалу, а наративи всередині серіалів значною мірою ангажують академічний дискурс про них. Така ситуація свідчить, що телесеріали стали однією із невід'ємних складових формування світогляду сучасної людини, впливають на моделювання її ідентичності, здійснюють важливий внесок у формування ціннісно-мотиваційних структур глобального суспільства, визначаючи суттєві трансформації багатьох його символічних систем, а тому заслуговують детального філософського дослідження.

Дотичними до теми проведеного дослідження в контексті аналізу суспільства споживання, культури споживання, споживацької культури, культуріндустрії є критичні розвідки Т. Адорно, М. Горкгаймера, Г. Маркузе, Г. Дебора, Ж. Бодрійяра, С. Жижека. Функціональність телебачення як комунікативної системи показана Н. Луманом і частково Ю. Габермасом.

Як складник широкої категорії медіа, телебачення аналізувалось піонером медіафілософії М. Маклюеном і низкою філософів, що працювали за напрямом дослідження медіа і культури: Ф. Кіттлером, Г. У. Гумбрехтом, С. Кевеллом, Р. Дебре, П. Вінтерхофф-Шпурком, П. Тайлором, В. Савчуком, Д. Петренком, Л. Стародубцевою, Л. Найдьоновою та ін.

Поглиблення соціально ролі теорії і місця екранних медіа у цьому процесі досліджено у працях: Н. Корабльової, Г. Чміль, І. Зубавіної, Ю. Богуцького, А. Мазепи, О. Ландяк, В. Крилової, О. Найдьонова, В. Дубицької, О. Сергєєвої, Т. Квашиної. Значний масив робіт присвячено міфологічності телебачення, серед яких такі автори як: С. Демченко, Д. Дзюба, О. Гойман, І. Зубавіна та ін.

Щодо виявлення особливостей глядацьких аудиторій за демаркацією культове/мейнстрим телебачення, включно з телесеріалами, існує потужний дослідницький напрям, представлений переважно іноземними дослідниками: Р. Пірсон, М. Хіллс, К. Джонсон, Г. Робсон, С. Анджеліні, М. Буй, Д. Баттіс, Л. Джеранті, С. Еббот, Л. Джоуетт та ін.

Якісне телебачення (як різновид культового), до якого входять документальні телесеріали, було предметом дослідження Р. Кілборна, В. Кемпбелла і низки українських фахівців: Т. Ємельянова, М. Кондратьєва, М. Міщенко.

Філософсько-антропологічний підхід стає підвалиною досліджень сучасної культури як комплексу специфічних практик, де телебачення постає циклом

циркуляції медіа-повідомлень (С. Голл), а культура представлена як популярна. Серед іноземних дослідників, які розглядають телесеріали як частину популярної культури, найбільший доробок належить Дж. Коллінзу, М. Шиллеру, К. Тьорнер і С. Лодж'є. На таких же теоретичних підставах проводиться розрізнення масової і популярної культури Дж. Сторі, Т. Лютим, Л. Півневою, С. Русаковим.

Особливо цінними для роботи стали семіотичні дослідження (щонайперше Чарльза С. Пірса), розгляд телебачення з позицій семіотики Ю. Лотманом, знакова і психоаналітична інтерпретація як героїв телевізійних саг, так і самих телесеріалів українським культурологом М. Собуцьким.

Актуальна проблематика ідентичності, гендерної ідентичності, пост- і екофемінізму, яка розробляється із залученням матеріалу сучасного телебачення, представлена роботами Л. Малві, М. Маффесолі, Ш. Ніксон, Е. Істхоп, Д. Пайк, К. Гледхілл, К. Карпенко, В. Лисенкової, В. Суковатої, Г. Певченко, Е. Баркмен та ін.

Незважаючи на значну кількість праць професійного спрямування для сценаристів, режисерів, шоуранерів, присвячених телебаченню, аналіз телесеріалів як складника телевізійної медіа-комунікації як правило відігравав у них лише ілюстративну роль. Трансформація соціокультурного дискурсу телесеріалів у сучасному медіа-просторі, що зумовлена і його внутрішнім розвитком, і динамічним зв'язком з поточною культурною ситуацією, постає проблемою не достатньо дослідженою з філософських позицій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в рамках комплексної наукової теми «Філософія і багатоманіття соціокультурних світів» (державний реєстраційний номер 0114U005439).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні сутнісних характеристик, динаміки і спрямованості змін соціокультурного дискурсу телевізійних серіалів у сучасному медіа-просторі.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- виявити специфіку філософсько-культурологічного розуміння телесеріалів;
- з'ясувати специфіку телесеріалів порівняно з феноменом телебачення в цілому;
- дослідити спосіб функціонування телесеріалів як частини сучасних медіа;
- окреслити концептуальну модель телесеріалу засобами семіотики;
- виявити, у чому полягає міфологічність телесеріалу;
- уточнити спосіб втілення масової та елітарної культури у телесеріалах;
- охарактеризувати нормативну значущість телесеріалів;
- дослідити прояви трансмедіафілії на прикладі аудиторії телесеріалів;
- розрізнити внутрішньо-інституціональний та зовнішньо-інтерпретативний рівні означування телесеріалу у культурі.

Об'єкт дослідження – телевізійні серіали як складова сучасного медіа-простору.

Предмет дослідження – соціокультурний дискурс телевізійних серіалів.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Дослідження ґрунтується на концептуальних ідеях С. Голла щодо функціонування медіа, зокрема, циркуляції медіа-повідомлення у семантичних структурах культури, де телевізійний продукт розглядається у контексті культурних політик та теоретико-методологічних положень постмодерністської філософії. Це дозволило залучити для вирішення поставлених завдань такі методи дослідження: семіотичний метод (для дослідження текстуальності телесеріалу та місця інтерпретанта в процесі означування), метод соціального конструювання (для аналізу особливостей соціальної ідентифікації та самовираження глядача за допомогою серіалів). Релевантним для теми дисертаційного дослідження стало методологічне використання метафори ризоматичного стану постмодерного суспільства Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі, дискретного підходу до культурологічних інтерпретацій та аналізу соціального дискурсу К. Гірца, ідеї неутрайбалізму М. Маффесолі.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в обґрунтуванні соціокультурного дискурсу телесеріалів як рефлексивності самого телесеріалу, який констатується в процесі його трансформації і виявляє тісний взаємозв'язок із медійним каналом його поширення.

Отримані результати, які відзначаються науковою новизною, конкретизуються в наступних положеннях:

уперше:

- телесеріали досліджено як особливий, хоча і типовий випадок втілення сучасної популярної культури, в результаті чого досягнуто його філософсько-культурологічне розуміння як самобутнього з семіотичної точки зору та функціонально самодостатнього соціокультурного феномену. Здійснено витлумачення телесеріалів як соціокультурного дискурсу, який значною мірою рефлексивно себе моделює, переконливо створюючи нову спільну атмосферу, що насичена емоціями, через які транслюються основні смисли і цінності і завдяки яким дискурс телесеріалів почасти стає домінуючим, витісняючи інші дискурси;
- на основі методологічного переосмислення трихотомічної концепції знаку Чарльза С. Пірса побудовано і апробовано пізнавальну модель феномену телесеріалу, яка включає в себе три його основних типи: серіал-Ікона (на прикладі серіалу «Сімпсони»), серіал-Індекс (на прикладі серіалу «Футурама») і серіал-Символ (на прикладі серіалу «Розчарування»). Насиченість телесеріалів репрезентативними знаками (*іконічними, індексальними, символічними*) впливає на залученість аудиторій, рейтинг телесеріалу, його соціальну і культурну вагомість, які вказують на включення телесеріалу в процес формування спільних значень у культурі;
- обґрунтовано, що сучасний телесеріал, як і традиційний міф, переживається глядачами як цілісна семантична система, у якій значення нерозривно пов'язане з формою, а тому емоційно переживається як реальність. При цьому міфологічність телесеріалу може підсилюватися двома способами: завдяки його нормативно-ритуальній функції, що досягається постійною повторюваністю згідно з розкладом телепрограми та завдяки фентезійному змісту телесеріалу;

уточнено:

- розуміння явища трансмедіафілії, яка застосована саме до феномену телесеріалів, тоді як раніше вона була у загальних рисах теоретично обґрунтована (у працях Дж. Коллінза) як соціокультурний феномен;
- особливості телесеріалу як «холодного» (за М. Маклюеном) медіа та уточнено інституційні, символічні та функціональні причини того, що телесеріал виходить за межі телебачення – передусім у сферу новітніх цифрових медіа;

набули подальшого розвитку:

- дослідження безпосередньої кореляції взаємовпливів елітарної і масової культури на процеси функціонування телесеріалів у режимі культового та мейнстрим телебачення, на підставі чого проаналізовано динаміку трансформації інтерпретаторських практик глядацьких аудиторій телесеріалу по лінії культове-мейнстрим-культове та якісне-культове-мейнстрим телебачення;
- застосування метафоричної моделі ризоматичного стану сучасного постмодерного суспільства, продуктів і практик його культури до телесеріалу, як особливого втілення сучасних медіа;
- положення щодо загальної основи чуттєвого, естетичного сприйняття телесеріалів у контексті існування суворо регламентованої трансляції телевізійних програм, що надає їм нормативного характеру з ознаками ритуальної діяльності.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у з'ясуванні знакового характеру телесеріалів як чинника розуміння сучасної культури, що важливо для концептуалізації, організації та спрямування культурних практик та ефективного відтворення сучасного медіа-простору завдяки успішному функціонуванню телесеріалів як типу дискурсу і саморефлексії сучасної популярної культури. Результати дослідження можуть бути використані в освітньому процесі під час викладання навчальних курсів з філософської антропології, культурології, філософії культури, теорія та історія культури та при розробці навчальної та методичної літератури.

Особистий внесок автора. Дисертація є результатом самостійної дослідницької роботи автора. Концепція, зміст, висновки дисертації розроблено і викладено автором самостійно. У дисертації використані підготовлені автором матеріали статей і тез виступів, а також узагальнення власного досвіду практичної діяльності у телеіндустрії.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дослідження доповідалися автором на всеукраїнських і міжнародних конференціях: IV Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 210-річчю Харківського національного медичного університету «Гендер. Екологія. Здоров'я» (м. Харків, 2015 р.); IX Міжнародній науковій конференції «Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур» (м. Острог, 2016 р.); Всеукраїнській конференції з міжнародною участю «Духовність. Культура. Виклики сьогодення» (м. Львів, 2017 р.); Науково-практичній онлайн конференції з міжнародною участю «Проблема людини у соціально-гуманітарному та медичному дискурсах» (м. Харків, 2020 р.); Всеукраїнському круглому столі «Читання пам'яті Івана Бойченка» «Людина. Історія. Категорії» (м. Київ, 2020 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 11 наукових публікаціях, з яких 5 статей опубліковано в наукових фахових виданнях України, 1 стаття в іноземному науковому фаховому періодичному виданні, 5 публікацій апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (225 найменувань), 1 додатка. Загальний обсяг роботи – 187 сторінок (9,16 д.а.), з яких 147 сторінок основного тексту (7,52 д.а.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, проаналізовано ступінь розробленості проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів роботи, наведені дані про публікації.

Перший розділ «Основні напрями філософського дослідження ролі телебачення у сучасному медіа-просторі» присвячений аналізу телебачення як соціокультурного феномену сучасного медіа-простору, розгляду трансформацій дискурсу телебачення, виявленню його функціональних характеристик та уточненню типології.

У **підрозділі 1.1. «Філософсько-культурологічне осмислення дискурсивності домінування медіа»** йдеться про особливий характер дискурсу медіа, де телесеріал постає як елемент розвитку масової культури у напрямі становлення телеіндустрії. Висвітлено інституційні характеристики телебачення як комунікаційного чинника, що діє не тільки у звичному форматі аналогового транслявання, а й через кабельні та цифрові мережі, в яких важливою складовою стає зворотний зв'язок. Трансляція та агрегація колективних емоцій здійснюється завдяки мас-медіа, головним серед яких постає телебачення. Згідно з М. Маффесолі, основою новітньої соціальності є нестабільні, відкриті емоційні спільноти. Телесеріал же формує такі спільноти на основі колективних практик, які набувають ритуального характеру. Мережа Інтернет тільки підсилює цю здатність усупільнення завдяки інтерактивності, що відкриває новий простір для осмислення феномену телесеріалу у контексті формування нових спільнот, нових способів ідентифікації.

У **підрозділі 1.2. «Функціональність телебачення як чинника формування сучасної медіа-культури»** розглядаються функціональні завдання медіа та особливий варіант виконання цих завдань засобами телебачення. Аналізується системна репрезентативна функція медіакомунікації (Н. Луман), медіа як соціокультурний феномен (медіафілософія) та медіалогія (Р. Дебре), яка досліджує комунікацію між індивідами як в синхронному, так і діахронному вимірах. Явища кросмедіації і трансмедіації, які функціонують завдяки одночасному використанню декількох медіа, постають складниками синхронної комунікації. Трансформації сучасного телебачення все більшою мірою утверджують його не як «холодне», а як «гаряче» медіа (згідно класифікації М. Маклюена). Як «гаряче» (точніше «перегріте») медіа, телебачення може сприяти руйнуванню культури і через

саморуйнування та руйнування існуючого світоустрою дати поштовх розвитку новітніх «холодних» медіа. У зв'язку з цим телесеріал, завдяки своїй принциповій медійній незавершеності, а відтак «холодності» як медіа, з успіхом вливається у світ Інтернету і навіть стає ключовою субстанцією, навколо якої формуються новітні спільноти.

У *підрозділі 1.3. «Сучасна типологія телебачення: телесеріали та їх аудиторії»* аналізується спільне і відмінне різних типів телесеріалів на основі виявлення їхніх сутнісних характеристик, насамперед, за кількістю і особливістю глядацьких аудиторій. В залежності від глядацької аудиторії виокремлюються декілька типів телесеріалів – *культові, трансгресивні, якісні, мейнстрім*. З опорою на розрізнення звичайних шанувальників і фандому, *культовим* вважається серіал, який має активних прихильників – фандом. Своєрідним варіантом культового телебачення є *якісне* телебачення, яке орієнтоване на вибагливого, освіченого глядача. У будь-якому разі, *якісне* телебачення, так само як і *культове*, позиціонується за межами *мейнстріму*. *Мейнстрім* – це те, що зрозуміле і подобається абсолютній більшості глядацької аудиторії. Якщо *культове* телебачення вимагає активного залучення глядача до перегляду, то *мейнстрім* розуміється як пропонування легких, пасивних задовольень. *Трансгресивні* телесеріали частково пов'язані з культовими, проте відрізняється гострою проблематикою. У професійному телевізійному середовищі кожен телесеріал розглядається як медіафраншиза, яка стосовно головної сюжетної лінії поділяється на три види: серійна драма, процедурна драма та гібридна процедурно-серійна драма. Між серіальними фільмами існує також розрізнення в залежності від типу фіналу: серіали із *закритими фіналами* у кожній серії; серіали з *відкритими фіналами* і наскрізним сюжетом; *гібридні серіали*, що ведуть дві сюжетні лінії – і коротку, і наскрізну. Втім, варто усвідомлювати обмеженість такого текстуального підходу до телесеріалів і доповнювати його іншими.

У *другому розділі «Знакова, інтерпретативна і нормативна функції телесеріалу в сучасній культурі»* конкретизується методологія дослідження телесеріалу і дається стислий огляд його основних суспільних і антропологічних функцій у сучасній культурі.

У *підрозділі 2.1. «Знакова трихотомія та означування серіалу у сучасній популярній культурі: концептуалізація»* проаналізовані характерні риси телесеріалу як цілісної комунікативної системи. Текстуальну інтерпретацію телесеріалу автором доповнено елементами семіотичного аналізу, з опорою на типи знаків Ч. Пірса (Ікона, Індекс, Символ) і їхнім динамічним означуванням, згідно з Р. Бартом, що позначає вихід означуваного за межі означника на парадигматичний і синтагматичний рівні означування. *Іконічними* можна вважати серіали, які створені за оригінальним сценарієм чи адаптацією літературного твору, що відображають реальність як поточну, так і історичну. *Індексальними* будемо вважати серіали, що містять у собі посилання на визначальні елементи культури, у тому числі, серіали, що стали культовими. Критерієм для віднесення серіалу до *Символічного* буде наявність чи відсутність референції до реального світу. Насамперед, це серіали жанру фентезі, псевдоісторичні реконструкції, наукова фантастика, які не мають

прямого зв'язку з об'єктами реального світу. Циркуляція телесеріалу розглядається згідно з моделлю С. Голла щодо кодування та декодування медіа послання.

У *підрозділі 2.2. «Культурні практики та ціннісні інтерпретації глядацьких аудиторій»* представлено телевізійний серіал у його сутнісному ризоматичному зчепленні зі світом. Метафоричний концепт ризоми потенційно містить відкритість і зворотність, розкриває наративи сюжетних ходів всередині телевізійних саг: регулярні флешбеки (стрибок сюжету у минуле), флешфорварди (епізодичний перегляд сцен, що відбуваються у майбутньому), приховані посилання на популярні твори, культові постаті та історичні події. Тож телесеріали постають ризоматичним явищем культури, яке створює широке поле для їх різноманітних інтерпретацій різноманітними аудиторіями.

У *пункті 2.2.1. «Культове телебачення як мейнстрим»* розглянуто зростання ролі культових серіалів і їхній вплив на трансформацію мейнстриму телесеріалів. Перші культові серіали трималися у сітці мовлення завдяки активності своїх прихильників, які очікували маніфестації суспільних проблем чи вузькоспеціалізованих інтелектуальних тем. Згодом вони зацікавили телекомпанії через можливість заробляти на супутній продукції франшизи. Культовий телесеріал реалізовувався як «холодне» медіа, активно задіюючи свою нішеву аудиторію. Розвиток технологічних можливостей телемереж, стратегій маркетингу, створення більш видовищної картинки розширювали аудиторію, збільшували кількість інтерпретаційних практик, насамперед, завдяки нарощуванню образної потужності *іконічного* типу знаків, що діють на емоційну складову сприйняття телесеріалу. Збільшення аудиторії трансформувало низку культових телесеріалів у мейнстрим.

У *пункті 2.2.2. «Документальний серіал як гібридна драма»* аналізується мейнстрим якісного телебачення – популярні документальні серіали, які не тільки якісно розважають аудиторію, але й релевантно передають інформацію, що має побутову, наукову та пізнавальну цінність, сприяючи втіленню освітніх функцій телебачення. Незважаючи на належність до одного телевізійного формату, наукові та освітні серіали здійснюють комунікацію на рівні *Іконічних* та *Індексальних* знаків, а більш розважальні реаліті-шоу насичені *Символічними* знаками, які через свою умовність і невизначеність, розширяють діапазон можливих інтерпретацій орієнтуючись на гнучку та фрагментовану аудиторію. Яскравим прикладом використання телебачення як ефективного освітнього ресурсу є створення і поширення каналами телебачення і мережами Інтернет високоякісних документальних телевізійних серіалів, розрахованих не тільки на інтелектуальну аудиторію, але й на широке коло зацікавлених глядачів.

У *підрозділі 2.3. «Телесеріал у парадигмі естетичного»* аналізуються взаємодії і самовираження людини через естетичну діяльність у контексті зміни інституційних підстав співіснування на тлі зміни медіа.

У *пункті 2.3.1. «Телепрограма і нормативна діяльність»* розглянуто символічно-ритуальний характер телесеріалів. У контексті аналогового і частково кабельного телебачення, серіал стає подією не в останню чергу завдяки регулярній повторюваності, що демонструє *парадигматичний рівень означування* і ритуальну функцію телесеріалу, коли той розміщений у часовій сітці мовлення. Водночас,

мережеві потокові сервіси особливо не дотримуються часової повторюваності виходу епізодів телесеріалів, але за своїм змістом їхні монтажні одиниці (кадри), переповнені знаками *Символами* та *Індексами*, тому виконують свою символічно-ритуальну функцію через змістове наповнення, тобто на внутрішньому рівні означування. Спільний перегляд групою глядачів додатково метафоризує ситуацію перегляду (*синтагматичний рівень означування*), у тому числі за рахунок новітніх сервісів та екранних пристроїв, оскільки не обов'язково членам спільноти при перегляді бути присутніми фізично поруч один з одним, адже віртуальна реальність надає можливість відео та аудіо зв'язку.

Пункт 2.3.2. «Телесеріал і персоніфіковані розваги» присвячено аналізу феномену трансмедіафілії. У процесі трансмедіафілії створюються додаткові наративи, завдяки цьому виникає особлива форма самовираження та самоідентифікації, що проявляється не тільки у накопиченні (зберіганні) уявного всесвіту на різних цифрових пристроях, але й проявляється як його розширення та своєрідна диверсифікація завдяки ризоматичним трансформаціям сюжетних наративів. Автором продемонстровано, що телевізійні серіали, завдяки наративній множинності і незавершеності, іманентно містять зв'язок з *трансмедіафілією*. За сучасних умов бути прихильником якогось серіалу і не розбудовувати його всесвіт видається неможливим. Наявним є вплив на соціальну вторинну ідентифікацію глядачів, яку здійснюють персонажі та наративні ходи телесеріалу.

У підрозділі 2.4. «Міфологічність телесеріалів як вираз їх функціональної рефлексивності» розглядається міфологічна природа телесеріалу у постструктуралістському значенні, де міф інтерпретується як обумовлене висловлювання, як система обміну значеннями, що становить сутність культури у широкому значенні. Оскільки міф телесеріалу – це штучно сформоване телевиробником послання, тож його комунікативна взаємодія з глядачем підпорядковується циклу обміну значеннями, який проявляється не тільки у створенні атмосфери естетичного обміну між учасниками комунікативного процесу (сценаристами, продюсерами, власниками медіа холдингів, глядацькими аудиторіями), але й у нормуванні та ритуалізації життєвого простору (символічно-нормативна функція), створенні середовища для фантазійного переживання несвідомих змістів та бажань (соціально-компенсаторна функція), вкладанню нереалізованих почуттів глядача у образи персонажів телесеріалу та соціалізації індивідів (інтеграційна функція). Телеаудиторія зазвичай сприймає сучасний телесеріал як і традиційний міф, де значення нерозривно пов'язане з формою і тому емоційно переживається як реальність.

У третьому розділі «Знаковість телесеріалу у системі культурної комунікації» висвітлюється становлення ідентифікаційних та проєктивних процесів під час перегляду телесеріалів, інтерпретуються (за авторською методологією) три популярних телесеріали, створені під загальним керівництвом М. Грейнінга.

У підрозділі 3.1. «Філософсько-антропологічні засади дослідження ролі телесеріалів у процесах формування ідентичності» телесеріали розглядаються як засіб формування та розвитку ідентичності особистості за умов, коли культура постає творцем людини, використовуючи її як випробувальний майданчик для своїх

розмаїтих практик. З філософсько-антропологічної точки зору у сучасній культурі акцент медіакомунікації для окремої людини зміщується до домінування більш цілісного способу розуміння світу, що характерно для сприйняття зображень, які пропонуються екранною/візуальною культурою. Оскільки соціалізація - не в останню чергу - процес проєкції/ідентифікації з особами, які набувають важливого значення у житті людини, то не дивно, що такими особами - зразками для ідентифікації - постають персонажі телевізійних серіалів, що відбувається на тлі розширення аудиторій, освоєння нових медійних платформ, нарощування образної потужності серіалу. У здійсненні особистістю самоідентифікації за допомогою образів із телесеріалів, окрім поширених моделей ідентифікацій, у т.ч. гендерних, значну роль відіграє фантазія, яку дослідники сучасної культури корелюють з феноменом фантазму. Поява великої кількості фантазійних серіалів розширює глядацьку аудиторію завдяки символічності своїх образів, які залишають простір для інтерпретацій, тому приваблюють значну кількість шанувальників, що ідентифікують свої життєві ситуації з сюжетними лініями персонажів і знаходять в них реалізацію своїх бажань.

У *підрозділі 3.2. «Іконічна репрезентація «Сімпсони»: сім'я – спільнота – маленьке містечко»* розкривається потенціал анімаційного серіалу для максимально широкого охоплення аудиторії і наданням їй можливостей для смислової і ціннісної самоідентифікації. Головні герої «Сімпсонів» ніби олімпійські боги – знаходяться поза часом, в усякому разі – порівняно з іншими персонажами. Це додає головним героям серіалу ореол надприродної сили: вони вищі за звичайні людські слабкості, а їхні власні слабкості репрезентують споконвічну і невикорінну недосконалість реальності. Очевидно, телесеріал «Сімпсони» виходить за рамки традиційних репрезентацій патріархального порядку, незважаючи на характерну сімейну сагу. Представлені у серіалі патріархальні ідентичності мають ніби обернений змінний характер, і звісно, являють собою результат низки прийнятих рішень, пошуку і помилок усіх персонажів, задіяних у наративах серіалу. У цілому, серіал «Сімпсони» функціонує як *Іконічний* знак, який репрезентує аналогічні реальним людські стосунки, інституціональні та системні недоліки, життєві ситуації і глибоке розуміння культурних процесів сьогодення авторами телесеріалу. Поширення телесеріалу відбувалося переважно телебаченням.

У *підрозділі 3.3. «Індексальна репрезентація «Футурама»: друзі – колеги – мегаполіс»* доведено, що на прикладі цього типового культового серіалу можна вивчати адаптивну функцію сучасної популярної культури. Серіал переповнений індексальними посиланнями на культурні артефакти, наукові факти і гострі соціально-політичні проблеми, які репрезентовані у спрощеній, гумористично-сатиричній формі. У «Футурамі» автори експериментують з просторово-часовим континуумом, колапсами і сингулярностями квантового світу, у чому найбільше проявляється науково-популяризаторська функція цього серіалу. Екологічна проблематика, репрезентована у «Футурамі» є ще виразнішою, ніж у «Сімпсонах», і означає не тільки очевидні проблеми довкілля, але й через суспільство пригнічених мутантів більш глибоко репрезентує питання соціальної несправедливості. Доля гострої критики припадає на недосконалість політичних систем, архаїчність

патріархальних сімейних стосунків. Але й квір-ідентичності теж не «обділені» сатирою, хоча й у коректній формі: питання постфемінізму, гендерних розвідок репрезентовані на прикладах спільноти роботів. «Футурама» функціонує як *Індексальний* серіал і непрямо постулює сутнісні культурні практики, які становлять осереддя людської спільноти. Поширення «Футурами» здійснювалося на різноманітних медіа.

У підрозділі 3.4. «Символічна репрезентація «Розчарування»: спільники – династія – королівство» проаналізовано телесеріал, який відповідає поточному моменту культури з її модою на телесеріали зі складною міфологією. Питання статусу «Розчарування» залишається відкритим, але на думку автора, цей серіал стане культовим. Форма серіалу гібридна, але, на відміну від попередніх франшиз – «Футурами» і особливо «Сімпсонів», наскрізна сюжетна лінія дуже добре прописана, розвивається активно і по суті є головною. «Розчарування» підтверджує твердження М. Маклюєна, що спосіб передачі повідомлення або медіа являє чітко визначене повідомлення саме по собі, а відтак, впливає на форму і зміст серіалу. Як автор визначив, мережеві потокові сервіси спеціалізуються на фентезійних серіалах, які можна завантажити і дивитися впродовж вихідних чи інший зручний час. Традиційно для проєктів М. Грейнінга, практично всі головні персонажі не мають чітко виражених позитивних чи негативних характеристик. У «Розчаруванні» розвиток ідеї боротьби добра і зла всередині людини отримав візуальну репрезентацію у вигляді постійних супутників і поплічників принцеси: напівельф і чортик. Неоднозначність, релятивність етичних основ поведінки головних персонажів, насамперед, принцеси Тіабіні, виражається у так би мовити мерехтливій етиці добра і зла. Символізм телесеріалу «Розчарування» підтверджує, що переважання загадково/фентезійних серіалів, наповнених *Символічними* знаками, прямо пов'язане з розвитком і поширенням цифрових поточкових сервісів, які й постають їхніми виробниками.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дисертаційного дослідження було розкрито такі сутнісні характеристики соціокультурного дискурсу телевізійних серіалів у сучасному медіа-просторі як його ризоматичність, міфологічність, емоційно-естетизований характер, продукування взірців для самоідентифікації особистості тощо, які у своїй сукупності характеризують динаміку розвитку дискурсу телесеріалів у напрямі зростання рефлексивного їхнього зворотного зв'язку з власною аудиторією, а також виявлено спрямованість змін цього дискурсу до все ширшого охоплення ним розмаїтих новітніх медіа. За результатами проведеного дисертаційного дослідження сформульовано такі узагальнюючі висновки, які мають теоретичне і практичне значення.

1. Телесеріали постають як найбільш активний, авангардний культурний феномен, який просуває визначальну роль медіа у широкі маси, що відбувається не в останню чергу завдяки все більшому дрейфу медіа у бік дискурсивності як конститутивної їхньої характеристики. Піддано критиці тезу, згідно якої філософію

медіа розглядають як загальне філософське вчення про сучасне суспільство, зокрема суспільство споживання масової інформації, а сама філософія медіа вивчає також, між іншим, кінематограф і телебачення. Висвітлено інший підхід, згідно якого медіафілософія досліджує медіа спеціально, як особливий і самодостатній соціокультурний феномен, який зумовлює усі інші соціокультурні процеси.

2. Виявлено, що телевізійний серіал, залишаючись холодним медіа, адаптується до змінних каналів поширення медіа, трансформуючи конвенціональну обумовленість своїх репрезентантів. Розвинуто запропоноване М. Маклюеном визначення телебачення як холодного медіа: якщо раніше воно спонукало свого глядача до творчого мислення та активувало його власне мислення, то у сучасній культурі радше навпаки, у своєму розвитку телебачення «перегрілося» і перетворилося на медіа, що не здатне активно залучати аудиторії – постійно впливаючи на емоції вражаючими візуальними картинками та негативними новинними повідомленнями, воно все більше працює на придушення якихось міркувань у глядача, тож не дивно, що загалом втрачає своїх реципієнтів.

3. До телесеріалу як медіа було застосовано загально прийнятий у постструктуралізмі підхід до культурних форм як текстів, що підлягають інтерпретації. Телесеріал при цьому постає як втілення інтертекстуальності, ризоматичності. На тлі зміни медіа і розповсюдження цифрових пристроїв для запису і відтворення телесеріалу відбувається посилення образної потужності телебачення і досягається більша чіткість у передачі візуальних знаків, але в той же час, розмиваються його внутрішні правила денотації у свідомості інтерпретанта, тож символічність зосереджується не на дистанції між знаком та його об'єктом, а між об'єктом та його інтерпретантом.

4. Продемонстровано, що телесеріал насичений репрезентативними знаками – *Іконічними*, *Індексальними*, *Символічними* – що впливає на залученість аудиторій, рейтинг телесеріалу, його соціальну і культурну вагомість, які вказують на включення в процес означування.

5. Доведено, що міфологічність телесеріалів значною мірою розкриває їхню інтеграційну та соціально-компенсаторну функцію, які найбільше реалізуються саме у фантазійних серіалах, а з огляду на те, що глядач переживає власні бажання, можна говорити про переживання індивідуалізованого міфу.

6. На прикладі аналізу феномену телесеріалів наочно підтверджено не лише взаємовпливи масової та елітарної культури, але й тезу про те, що саме видатні витвори мистецтва, проривні відкриття науки і загалом яскраві здобутки культури закладають основи для майбутнього розвитку масової культури і забезпечують подолання регулярних духовних криз масового суспільства.

7. Продемонстровано, що ритуальна нормативність телесеріалів реалізується у два основних способи: жорстку прив'язку до телепрограми і трансмедіафілію. Перша встановлюється у традиційному телебаченні, частково залишається у період домінування кабельного телебачення, але вже за умов існування потокового Інтернет-телебачення така практика зовсім стає екзотикою, зумовленою персональними примхами телеглядача.

8. Уточнено, що завдяки трансмедіафілії нового характеру набуває звернення до різноманітних цифрових пристроїв для медіа, а сам телесеріал стає частиною більш загального віртуального виміру – уявного всесвіту, який глядач не тільки пасивно обирає, але й може активно конфігурувати, ще й так, що це може вплинути на виробників телесеріалу, які, зрештою, також належать до одного з глядачами соціокультурного середовища, тому й піддаються тим самим культурним процесам що й реципієнти їхніх послань.

9. Досліджено закономірності розгортання типового дискурсу сучасного телесеріалу. Застосувавши обрану методологію щодо телевізійного серіалу як функціонуючого у культурі знаку, було проаналізовано найбільш типові, знакові телесеріали («Сімпсони» як зразок телесеріалу-Ікони, «Футурама» – телесеріалу-Індекса, «Розчарування» – телесеріалу-Символу), які не тільки кожен своїм специфічним способом репрезентують культурні практики сучасного суспільства, але й в залежності від медіасфери (електронна чи цифрова) стають символічним середовищем фантазійних переживань глядачів-реципієнтів, що складають сучасні аудиторії.

10. Визначено зумовленість дискурсу телесеріалів матеріально-комунікативною стороною їхнього забезпечення: аналіз трьох популярних телесеріалів, які вже досягли статусу культових, демонструє залежність запропонованої знакової моделі функціонування серіалу – *Ікона*, *Індекс*, *Символ* – від матеріального каналу його поширення. Це поглиблює маніфестовану медіафілософами загальноприйнятту думку щодо загального впливу матеріально-технічного носія інформації як медіасфери на типи повідомлень, які вони доносять.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України:

1. Гулевський С. В. Дискурсивний підхід до формування гендерної ідентичності у просторі телесеріалів. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Збірник наукових праць*. 2014. Вип. 58. С. 64–74.

2. Гулевський С. Соціокультурна зумовленість репрезентації жіночості та мужності у телесеріалах. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*. 2015. Вип. 35. С. 155-165.

3. Гулевський С. В. Філософський аналіз телеіндустрії: від дискурсу домінантних структур до домінування дискурсу. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2019. № 5–6. С. 66–79.

4. Карпенко К., Гулевський С. Освітня функція документальних телевізійних серіалів: філософське осмислення. *Філософія освіти*. 2019. Вип. 25. С. 273–286.

5. Гулевський С. Міфологічність телесеріалів як втілення функціональності сучасних медіа. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2020. Вип. 62. С. 148–156.

Стаття, опублікована в науковому фаховому виданні іншої держави:

6. Гулевський С. Культурне телебачення vs мейнстрім-телебачення: філософське осмислення. *Evropský filozofický a historický diskurz*. 2020. Vol. 1, № 1. P. 127–132.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Гулевський С. В. Стереотипи гендерно-рольової соціалізації у телесеріалах // IV Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 210-річчю Харківського національного медичного університету : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 21–22 квітня 2015 р., Харків, 2015. С. 156 – 157.

8. Гулевський С.В. Насильство в телесеріалах та формування гендерної ідентичності в молодіжній аудиторії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Гендерні дослідження»*. 2016. Випуск 2. С. 132 – 140.

9. Гулевський С. Телесеріали як засіб трансляції гендерних стереотипів // *Духовність. Культура. Виклики сьогодення* : матеріали Всеукраїнської конференції з міжнародною участю, 21–22 травня 2017 р., Львів, 2017. С. 50–52

10. Гулевський С. В. Телесеріал як засіб об'єктивації людського досвіду та самоідентифікації особистості // *Проблема людини у соціально-гуманітарному та медичному дискурсах* : матеріали науково-практичної онлайн конференції з міжнародною участю, 28–29 травня 2020 р., Харків, 2020. С. 36–38.

11. Гулевський С. Знаки-репрезентанти у дослідженні феноменів візуальної культури (категорії як методологічні принципи) // *Читання пам'яті Івана Бойченка – 2020. Людина. Історія. Категорії* : матеріали всеукраїнського круглого столу, 23 жовтня 2020 р., Київ, 2020. С. 52–55.

АНОТАЦІЯ

Гулевський С. В. Трансформація соціокультурного дискурсу телевізійних серіалів у сучасному медіа-просторі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

У дисертації досліджено телесеріал як культурний феномен, виявлено особливості його соціокультурного дискурсу як самобутнього і функціонально самодостатнього медіа. Продемонстровано, що соціокультурний дискурс телесеріалу, який значною мірою рефлексивно самомоделюється, створює для глядачів спільну емоційну атмосферу, через яку транслюються смисли і цінності. Запропоновано і апробовано пізнавальну модель дослідження телесеріалів, яка виокремлює *іконічні, індексальні і символічні* серіали. Телесеріал представлено «холодним» медіа.

Ключові слова: телесеріал, медіа, соціокультурний дискурс, самоідентифікація, трансмедіафілія, популярна культура, культове телебачення, мейнстрим телебачення, аудиторія, знакова інтерпретація.

АННОТАЦІЯ

Гулевский С. В. Трансформация социокультурного дискурса телевизионных сериалов в современном медиа-пространстве. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 – философская антропология, философия культуры. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина Министерства образования и науки Украины, Харьков, 2021.

В диссертации исследован телесериал как культурный феномен, установлены особенности его социокультурного дискурса как самобытного и функционально самодостаточного медиа. Продемонстрировано, что социокультурный дискурс телесериала, который в значительной мере рефлексивно само моделируется, образует для зрителей общую эмоциональную атмосферу, посредством которой транслируются смыслы и ценности. Предложено и апробировано познавательную модель исследования телесериалов, которая выделяет *иконические, индексальные и символические* сериалы. Телесериал представлено «холодным» медиа.

Ключевые слова: телесериал, медиа, социокультурный дискурс, самоидентификация, трансмедиафилия, популярная культура, культовое телевидение, мейнстрим телевидение, аудитория, знаковая интерпретация.

ABSTRACT

Gulevskyy S. V. Transformation of sociocultural discourse of television series in the modern media space. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philosophy: Speciality 09.00.04 Philosophical anthropology, Philosophy of culture (Philosophy). – V. N. Karazin Kharkiv National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The dissertation is devoted to the research of the essential characteristics of the TV series – its reflexivity, mythology character, its ability to form common meanings and normalize everyday life – and on this basis the cognitive approach to this sociocultural phenomenon was clarified. The main research interest of the dissertation focuses on the branches of sociocultural discourse of the television series and determining its specificity in comparison with television in general, on the one hand, and elucidating the features of its symbolic interpretation in the cultural space, on the other.

The relevance of the dissertation is to study the specifics of the TV series as a phenomenon of modern culture, resulting in its philosophical understanding as a semiotic and functionally self-sufficient media. The series has expanded its representative capabilities and plays an important role in cultural communication and the global society, so in self-identification of a modern individual as well. The scientific novelty of the results obtained in the dissertation is determined by the fact that as a result of the research the

sociocultural discourse of television series appears not just as their theoretical understanding, but as the reflexivity of the TV series itself as a modern cultural phenomenon. This discourse manifests itself as a part of the transformation of the series and reveals their close intercourse with the media platform of the series.

The dissertation also proposes to carry out a dynamic sign's interpretation, which distinguishes iconic, indexical and symbolic TV series. The dissertation reveals that *iconic* and *indexical* TV series circulate mainly on analog and cable television networks, and *symbolic* TV series predominate on digital streaming services. One of the conclusions of the dissertation is the emotionally aesthetic nature of the discourse of the TV series, creating patterns for self-identification, which together characterize the dynamics of the discourse of the TV series in the direction of increasing their reflexive feedback to their own audience and the orientation of changes in this discourse to its ever-widening coverage of various latest media as well.

The dissertation critically, in the poststructuralist sense, comprehends the mythology of the TV series as a system of exchange of meanings, which is the essence of the cultural practices in the philosophical sense. Culture is becoming increasingly a reflective system – it depends not only on how its bearers, who are also participants in its creation, comprehend what is happening around them and in themselves, but also on the fact that they necessarily have to do it. Since the myth of the series is an artificially formed message by the TV producer, its communicative interaction with the spectators is subject to a cycle of circuit of meanings. This is manifested not only in creating an atmosphere of aesthetic exchange between the participants of the communicative process, but also in the normalization and ritualization of living space (symbolic-normative function), creating an environment for fantasy experience of unconscious meanings and desires (social-compensatory function) by investing unrealized feelings in the images of TV series characters and socialization of individuals (integration function).

The dissertation argues that the TV series remains a cool media, according to the typology of Marshall McLuhan, and substantiates the institutional, symbolic and functional reasons that the TV series goes beyond television – especially in the field of modern digital media. The study established a direct correlation between the interactions of elite and mass culture on the functioning of TV series in the mode of cult and mainstream television, based on which the dynamics of transformation of interpretive practices of spectators of the TV series on the cult-mainstream-cult TV and quality-cult-mainstream TV. As a result, TV series appear as the most active, avant-garde cultural phenomenon, which promotes the decisive role of the media to the masses, not least due to the growing drift of the media towards discursiveness as their constitutive characteristics. It is highlighted the approach according to which media philosophy studies the media as a special and self-sufficient sociocultural phenomenon that determines all other sociocultural processes.

Key words: TV series, media, sociocultural discourse, self-identification, transmediaphilia, popular culture, cult television, mainstream television, audience, sing interpretation.